

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.8.2025.355555>
УДК 78.02:78.071.1Березовський:930.25(477)(045)

ПРИХОДЬКО О. В.

Вокальний ансамбль сучасної музики «Alter Ratio», артистичний директор і диригент. кандидат мистецтвознавства (Київ, Україна). Берлінська співоча академія (Sing-Akademie zu Berlin), митець-резидент (Берлін, Німеччина).

Prykhodko, Olga. Vocal ensemble “Alter Ratio”, artistic director and conductor. Candidate of Art Studies (PhD) (Kyiv, Ukraine); Sing-Akademie zu Berlin, artist-in-residence (Berlin, Germany).

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6464-0856>
prikhodkoolya@gmail.com

ПРАКТИКА РЕКОНСТРУКЦІ ТВОРІВ МАКСИМА БЕРЕЗОВСЬКОГО: ТРУДНОЩІ ТА ВИКЛИКИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ-МУЗЕЮ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ)

THE PRACTICE OF RECONSTRUCTING MAKSYM BEREZOVSKY'S WORKS: CHALLENGES AND ISSUES (BASED ON MATERIALS FROM CENTRAL STATE ARCHIVE- MUSEUM OF LITERATURE AND ART OF UKRAINE)

Від часу сенсаційного відкриття рукописної збірки хороших творів другої половини XVIII століття (ЦДАМЛМ¹ України. Ф. 441. Оп. 1. Спр. 2–7) минуло понад двадцять років, однак і досі залишаються відкритими питання авторства окремих композицій, тривають пошуки втрачених партій і додаткових копій, порушуються проблеми редагування тощо. Спочатку

¹ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва.

зацікавленість цією збіркою була зумовлена практичними потребами: виникла необхідність реконструювати партитури Максима Березовського за матеріалами рукописної збірки архіву Берлінської співочої академії (Sing-Akademie zu Berlin) і ЦДАМЛМ України для їх подальшого виконання. Робота передбачала виявлення збережених рукописних джерел хорових творів композитора, опрацювання відповідної наукової літератури й нотних публікацій, а також звірення фактів в україно- та іншомовних джерелах. Результатом цієї роботи стали кілька партитур творів Максима Березовського, текст яких максимально наближений до рукописних поголосників зазначеної збірки. Під час опрацювання рукописних матеріалів і наукових публікацій виникли окремі уточнення, узагальнення й міркування, що стосуються передусім двох аспектів — пошуку додаткових голосів та систематизації відомостей про авторство творів.

Порівняння списків творів М. Березовського, поданих у монографіях, нотних виданнях, відкритих інтернет-джерелах, виявило суттєві розбіжності, а подекуди й суперечливі дані. Нерідко помилки й неточності перекладу механічно переходять з однієї публікації до іншої. У статтях, присвячених рукописній збірці ЦДАМЛМ, часто подається майже ідентичний опис комплекту поголосників¹. Водночас зіставлення цих відомостей із першоджерелом свідчить про наявність некоректних узагальнень, неповних даних і подекуди безапеляційних тверджень, що справляє хибне враження вичерпності інформації і завершеності дослідницького процесу. Під час укладання партитур і порівняння рукописів з уже опублікованими й відредагованими творами виявлено суттєві розбіжності. Саме вони спонукали до уважнішого аналізу

¹ Уперше з дослідницькою метою до рукописної збірки поголосників ЦДАМЛМ звернулися Іванна Карабиць [2002]. Першу атрибуцію композицій збірки та кодикологічний аналіз здійснила Лариса Івченко [2001]. Далі до дослідження цієї збірки долучилися такі науковці: Світлана Гоменюк [2024], Антоніна Лебедева-Ємеліна [2004; 2016; 2022], Ольга Шуміліна [2011; 2012; 2019], Мстислав Юрченко [2018].

змісту київської рукописної збірки та продовження пошуків партій в інших джерелах.

Важливо зафіксувати гіпотези, сумніви, джерела атрибуції творів творів, щоб дослідження найбільшого зібрання рукописних копій творів М. Березовського — комплексу поголосників ЦДАМЛМ — не зупинялась і отримувало нові імпульси та підходи.

Опрацьовано майже всю літературу щодо творчості М. Березовського та окремої рукописної збірки, зокрема, дослідження Катерини Антоненко [2012], Світлани Гоменюк [2024], Лариси Івченко [2001], Іванни Карабиць [2002], Антоніни Лебедевої-Ємеліної [2016; 2022; 2023], Галини Малиніної [2008], Марини Рицаревої [2013], Ольги Шуміліної [2011; 2012; 2019], Мстислава Юрченка [1985]; доступні нам каталоги — «Каталог Півчої Ноти 1793» [Каталог Певческой Ноте, 1793], Каталог архіву Берлінської співочої академії [Katalog des Archiv der Sing-Akademie zu Berlin], Каталог бібліотеки Цельтера [Catalog musikalisch-literarisch und practischer Werke]; реконструкції та редакції творів із київської рукописної збірки, які виконали С. Гоменюк, А. Лебедева-Ємеліна, О. Шуміліна, М. Юрченко; нотні рукописні першоджерела — збірку рукописних поголосників архіву Берлінської співочої академії [Das Archiv der Sing-Akademie zu Berlin] і ЦДАМЛМ [Ф. 441. Оп. 1. Спр. 2–7], рукописи з фонду 283 Державного центрального музею музичної культури імені Глінки¹ [Сборник духовных песнопений, №№ 256, 509], літературні першоджерела — праці Якоба фон Штеліна (Jacob von Stählin) [1769], Вільяма Кука Стаффорда (William Cooke Stafford) [1830]. Резюмуючи дані з опрацьованих ресурсів, наводимо *ряд тверджень*, які побутують у музикознавчому обігу, та подаємо *тези*, що їх уточнюють або доповнюють.

¹ Государственный центральный музей музыкальной культуры имени Глинки. Далі ДЦММК ім. Глінки.

1. Березовський М. С. «Благообразний Іосиф...», нотні манускрипти духовного концерту

Рукописна збірка (ЦДАМЛМ. Ф. 441. Оп. 1. Спр. 2–7) вводить в оману дослідників своєю назвою і не дає чіткого уявлення про зміст. Назва збірника «Березовський М. С. «Благообразний Іосиф...», нотні манускрипти духовного концерту» насправді помилкова, як з'ясували 2000 року Іванна Карабиць та Олена Корчова. Вони виявили в поголо-сниках двадцять вісім окремих творів, з-поміж яких лише кілька належали М. Березовському. Цю помилку описано у статті Л. Івченко [2001], ідеться про неї і в статті С. Гоменюк [2024]. Хоча помилку виявили понад двадцять років тому, на офіційній інтернет-сторінці архіву нині все ще наявний саме такий опис справ 2–7 фонду 441¹.

Аналогічно, у виданому 2010 року каталозі реституційо-ваного архіву «Sing-Akademie zu Berlin» наведено неактуальні дані щодо авторства творів збірки й названо їх виключно творами М. Березовського [Das Archiv der Sing-Akademie zu Berlin. Katalog, 2010, S. 525–526]. До того ж у каталозі наве-дено розгорнуту інформацію — перелік усіх 28 творів та по-силання на місцезнаходження оригіналів манускриптів. Рукопис позначено шифром SA 907, 1–28, а за каталогом Цельтера — ZC 877. У фондах Берлінської співочої академії та Берлінської державної бібліотеки (Staatsbibliothek zu Berlin) рукопис зберігається у вигляді мікрофільмів.

2. Рукописна збірка поголосників для 8 голосів

У загальному описі зазначено:

... шість рукописних збірників, так званих поголос-ників, які складають неповний комплект партій по-двійного хору: є перше і друге сопрано, другий альт, перший і другий тенори, другий бас; партії першого альта і першого баса загублені [ЦДАМЛМ. Фонд № 441. Колекція. Оп. 1. Од. зб. 49, арк. 7].

¹ Описи фондів ЦДАМЛМ України : сайт. ЦДАМЛМ України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/opusy-fondiv/> (дата звернення: 10.09.2024).

Однак ця інформація потребує уточнення. Не всі концерти зі збірки написані для восьми голосів і тим більше для подвійного хору. Наразі з'ясовано, що лише три твори з цієї збірки призначені для подвійного хору. В інших творах пари голосів ідентичні (за винятком помилок переписувачів), а перші голоси хороших концертів часто містять сольні проведення.

3. В комплекті немає А 1 і В 1

Ідеться про те, що немає голосових книг першого альту й першого баса у комплекті, однак для різних творів збірки наявна й різна кількість голосів. Концерту № 28 «Прийдіте и видіте дела Божии»¹ бракує партій других сопрано, альту, тенора і баса. У Концерті № 24 «Слава Отцу и Сыну» немає перших альту і баса та другого альту. Про те, чи необхідні у творі додаткові голоси, можна дізнатися лише після укладання поголосників у партитуру. Наприклад, у № 25 «Херувимській» пари голосів ідентичні (це зрозуміло з порівняння наявних в комплекті партій перших і других сопрано й тенора). Наявність других альту і баса дає змогу укласти повноцінну чотириголосну партитуру, що й зробила С. Гоменюк. Аналіз, який виконала дослідниця, доводить, що твір написаний саме для чотирьох голосів.

Інша ситуація в № 24 «Слава Отцу и Сыну» — творі, який змушує сумніватися в тому, що всі композиції збірки написані виключно для парного складу виконавців. Під час укладання партитури із наявних голосів було виявлено, що перші й другі сопрано зі збірки ЦДАМЛМ — дві самостійні партії; першого альту немає, як і другого, якого вдалося отримати з анонімних рукописних збірок поголосників ДЦММК ім. Глінки (подібність партій першого й другого альтів перевірити неможливо); перший і другий тенори — ідентичні; першого баса немає, а бас без номера взято з анонімних рукописних збірок поголосників ДЦММК ім. Глінки, другий бас — зі збірки ЦДАМЛМ повністю збігається з басом зі збірника ДЦММК ім. Глінки. Отже, маємо

¹ Тут і далі використовуємо нумерацію творів із рукописної збірки, вказуємо назви із збереженням правопису збірки.

на цей момент нетиповий склад на п'ять голосів. Чи є десь додаткові партії? Залишимо питання без відповіді. Цей твір опублікувала як анонімний зі значними редакторськими правками А. Лебедева-Ємеліна [Лебедева-Емелина, 2022, с. 355–356]. Він поданий як чотириголосний, є зміни в гармонії, поліфонічних епізодах, тексті тощо. У коментарях до публікації знаходимо інформацію про рукописні джерела, які стали основою готової партитури. Хоча серед них зазначені матеріали рукописної збірки ЦДАМЛМ, у нас є підстави сумніватися в цьому — у публікації зовсім немає партії другого сопрано, наявної у збірці ЦДАМЛМ. У багатьох епізодах таке рішення суттєво змінює звучання твору¹.

4. Рукописна збірка творів Бальтазарє Галуппі й Максима Березовського

Усі твори кийвської рукописної збірки подані анонімно. Авторська атрибуція — важливе завдання для дослідників і водночас предмет запеклих дискусій. Формат статті не дає змоги навести аргументи і контраргументи щодо авторства окремих композицій, тому обмежимося узагальненням опрацьованих даних²:

— підтвердження або спростування авторства Бальдассаре Галуппі потребують № 5 «*Gloria*» (*Слава Отцю и Сыну*) та № 6 «*Достойно есть*»;

— щодо авторства творів № 22 «*Слава во вышних Богу*», № 23 «*Господи, силою Твоею*», № 24 «*Слава Отцу и Сыну*», № 25 «*Иже Херувимы*», № 27 «*Да воскреснет Бог*» — інформації недостатньо або ж вона залишається дискусійною;

— твори № 18 «*Тебе Бога хвалим*», № 19 «*Тебе Бога хвалим*», № 20 «*Господь воцарися*», № 21 і № 26 «*Вси язичи, восплещитє руками*» викликають сумніви щодо авторства й потребують подальшого вивчення, зокрема ґрунтовних досліджень з аргументацією на користь Максима Березовського.

¹ Аргументацію щодо підтвердження або спростування версії про п'ятиголосся цього твору та інші деталі авторка планує подати в окремому дослідженні, присвяченому питанням реконструкції цього твору.

² Авторка працює над розгорнутою статтею щодо проблем атрибуції авторства композицій з рукописної збірки ЦДАМЛМ України.

Висновки

Найгострішим питанням, пов'язаним зі збіркою ЦДАМЛМ, залишається проблема авторства окремих творів. Дискусії серед багаторічних дослідників творчості Максима Березовського не вщухають, що лише підсилює усвідомлення необхідності подальшого опрацювання погослосників, залучення нових джерел і критичної перевірки вже відомих матеріалів. За відсутності автографів композитора доводиться визнати, що робота з реконструкції його спадщини набуває рис безперервного пошуку істини, у якому кожна нова версія постає лише черговим — але не остаточним — етапом пізнання.

Водночас принципово важливими вбачаються такі напрями подальшої роботи:

1. Опрацювання всіх відомих на сьогодні першоджерел, на які спираються дослідники творчості Максима Березовського та інших композиторів цього періоду, а також їх повторне й критичне осмислення.

2. Звернення до літератури мовами оригіналу, оскільки редакторське втручання не запобігає викривленню інформації (ідеться, зокрема, про роботи Якоба фон Штеліна [Jacob von Stählin, 1876] та інших європейських дослідників XVIII й XIX століть).

3. Робота з рукописними копіями партитур (у якомога більшій кількості) з максимальним обмеженням редакторських втручань. У цьому контексті варто враховувати специфіку редагування творів Максима Березовського у версіях Дмитра Бортнянського, Петра Чайковського, а також сучасних редакторів та видавців.

4. Аналіз помилок, зафіксованих у джерелах і коментарях у відповідній літературі, з урахуванням їхнього змісту й можливих причин виникнення. Простеження історії таких помилок — включно з повторенням хибних дослідницьких траєкторій попередників — дає змогу глибше зрозуміти історико-соціальні контексти функціонування твору або факту і є необхідною передумовою оновлення наукового погляду й подолання усталених міфів.

Цією статтею вважаємо за необхідне акцентувати на потребі подальших ґрунтовних досліджень хорової спадщини XVIII століття й наголосити на важливості виваженої аргументації в питаннях авторської атрибуції окремих композицій. Плутанина, наявна в атрибуції творів найвідоміших композиторів епохи — Бальдассаре Галуппі, Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, — нерідко зумовлена мінливою політичною кон'юнктурою, яка зміщує дослідницькі акценти. Такі практики не сприяють збереженню історичної достовірності.

Список використаних літератури і джерел

Архівні й нотні матеріали

1. Березовський М. С. «Благообразний Йосиф» Вокальні партії духовного концерту. ЦДАМЛМ (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 441. Оп. 1. Спр. 2–7.
2. Березовський М. С. Віднайдені хорові твори. Частина А : Концерти чотириголосні / концепція, упоряд. та спец. ред. М. С. Юрченка. Київ : Комора, 2018. 160 с. (Антологія української музики. Серія А: Твори українських композиторів. Вип. 5).
3. Березовский М. С. Хоровые произведения / сост., ред., вст. ст. М. С. Юрченко. Киев: Муз. Україна, 1989. 112 с.
4. Березовський М. С. Хорові духовні твори. Антологія української духовної музики / упоряд. та спец. ред. М. С. Юрченка. Київ : Український фонд духовної музики; Благодійний фонд «Паростки», 1998. 109 с.
5. Каталог Певческой Ноте 1793 года, 16 января. ГЦММК им. Глинки КП—4034/369. Ф. 283 : Культовая музыка. № 25.
6. [Сборник духовных песнопений]. ГЦММК им. Глинки. Ф. 283 : Культовая музыка. № 256, 509.
7. Твори композиторів 18–19 століть. ЦДАМЛМ. Ф. № 441. Колекція. Оп. 1. Од. зб. 49 : 1765–1831 pp. Київ, 2022. арк. 7. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/fondy-z-401-po-500/> (дата звернення: 10.09.2024).
8. [Beresowski, Maxim Sosontowitsch]. *Das Archiv der Sing-Akademie zu Berlin*. SA 907, 1–28 [Mikrofiche].

9. Catalog musikalisch-literarisch und practischer Werke aus dem Nachlasse des Königl: Professors Dr. Zelter. *Staatsbibliothek zu Berlin*. Mus. ms. autogr. Zelter. C. F. 1.

10. Das Archiv der Sing-Akademie zu Berlin. Katalog. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2010. 776 s.

Література

1. Антоненко Е. Ю. Бальдассаре Галуппи и русская духовная музыка. *Научный вестник Московской консерватории*. 2012. № 2. С. 34–67.

2. Гоменюк С. Г. Невідома «Херувимська» Максима Березовського зі збірки ЦДАМЛМ: текст і контексти. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Вип. 140 : Сучасна музично-теоретична наука: проблемні дискурси і перспективи. Київ, 2024. С. 29–47.

3. Івченко Л. В. Справа № 907 (про знайдені твори М. Березовського у фонді бібліотеки Співацької капели в Берліні, що зберігалася у ЦДАМЛМ України). *Музика*. 2001. Ч. 1. № 4–5. С. 28–30; Ч. 2. № 6. С. 25–26.

4. Карабиць І. І. До питання вивчення нотної колекції з фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України. *Київське музикознавство*. Київ, 2002. Вип. 8. С. 71–75.

5. Лебедева-Емелина А. В. Музыка литургии эпохи классицизма. Нотные публикации и исследования. Москва : Изд. дом ЯСК, 2022. 404 с.

6. Лебедева-Емелина А. В. Русская духовная музыка эпохи классицизма (1765–1825): каталог произведений. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 656 с.

7. Лебедева-Емелина А. В., Малинина Г. М. Загадки рукописи из Berliner Sing-Akademie (к вопросу о духовном творчестве М. С. Березовского). *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия V. Вопросы истории и теории христианского искусства*. 2016. Вып. 3 (23). С. 100–125.

8. Максиму Березовському присвячується : колективна монографія / ред.-упоряд. О. А. Шуміліна. Львів : Бона, 2023. 280 с.

9. Малинина Г. М. Венская находка: к вопросу о музыкальной росике XVIII века в Национальной библиотеке Австрии. *Музыковедение*. 2008. № 7. С. 21–27.

10. Рыцарева М. Г. Максим Березовский. Жизнь и творчество композитора. Санкт-Петербург : Композитор, 2013. 228 с.

11. Шумилина О. А. Духовные сочинения Максима Березовского: проблема поставторских редакций. *Духовная музыка России и Австрии* : сб. ст. по материалам междунар. конф. в рамках перекрестного Года музыки Россия — Австрия 2018 / под ред. А. В. Булычёвой, А. А. Сафоновой ; Рос. нац. музей музыки. Т. 1. Москва, 2019. С. 90–103.

12. Шуміліна О. А. Проблема атрибуції духовних творів Максима Березовського та їх стильова еволюція. *Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського* : наук. журн. Київ, 2011. № 2 (11). С. 90–97.

13. Шуміліна О. А. Стильова динаміка української духовної музики XVII–XVIII століть за матеріалами рукописних колекцій. Донецьк, 2012. 299 с.

14. Юрченко М. С. Віднайдені чотириголосні хорові концерти Максима Березовського. Березовський М. С. Віднайдені хорові твори. Частина А : Концерти чотириголосні / концепція, упоряд. та спец. ред. М. С. Юрченка. Київ : Комора, 2018. С. 6–14. (Антологія української музики. Серія А: Твори українських композиторів. Вип. 5).

15. Юрченко М. С. Невідомий концерт Максима Березовського. *Музыка*. 1985. № 6. С. 18–21.

16. Heigold J. J. Beylagen zum neueränderten Russland. Riga : Hartknoch, 1769. 491 S.

17. Stafford C. W. History of Music. Edinburg : Andrew Shortreed, 1830. 413 p.

18. Stählin J. von. Nachrichten von der Musik in Russland. Riga ; Leipzig, 1769.